

Zingen over rampen

Het lied als nieuwsverspreider en troostverschaffer

Zingen over rampen is al eeuwenoud. Bij overstromingen, branden of insectenplagen gingen zangers de straat op om het sensationele nieuws te verspreiden. Maar ze wilden het publiek ook een morele les meegeven. Nieuw onderzoek laat zien waarom er bij rampen zoveel gezongen werd.

Lotte Jensen is hoogleraar Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Lied op de Watersnood van 1825. Te zingen op 'een treurige wijs'. Bovenaan twee voorstellingen van de watersnood in Noord-Holland en de dijkdoorbraak bij Durgerdam. Prent gemaakt door Hendrik Numan. Collectie Rijksmuseum.

*Wat droefheid, angst en schrik,
Tref tans ons Nederlanden,
Terwijl elk oogeblik,
Door Stormen aan ziet randen,
Een hooge Watervloed,
Scheurd Dam en Dijk van een,
En waar men zich ook spoed,
't Is klagen en geweën.*

Zo opende een lied over de watersnood van 1825. Dat jaar werd Nederland getroffen door een ramp van gigantische omvang. Grote delen van Nederland liepen onder water. Er vielen maar liefst 380 doden en er verdronken 16.700 runderen. De totale schade liep in de miljoenen guldens. Het lied beschreef in 24 couplet-

ten hoe de overstroming in Noord-Holland was verlopen, van dorp tot dorp en van stad tot stad. Zo was het plaatsje Landsmeer volledig weggespoeld en in Holysloot dreven overal lijken rond. Geen vrolijk thema, maar in vroeger tijden was het heel gewoon om over rampen te zingen. Iedere denkbare ramp kwam aan bod: van scheepsrampen tot insectenplagen, van runderpest tot overstromingen. In een groot onderzoeksproject aan de Radboud Universiteit Nijmegen bestuderen we hoe de Nederlandse samenleving in het verleden met rampen omging. Hiervoor gebruiken we allerlei soorten bronnen, zoals preken, kranten, toneelstukken, gedichten en verhalen. Lieder vormen daarbinnen een aparte categorie, allereerst omdat er een muzikale component aan is verbonden. Zingen is een fysieke activiteit, waarbij stem en lichaam betrokken zijn. Lieder zijn bovendien bij uitstek geschikt om emoties op te roepen: het is bekend dat muziek een troostrijke rol kan spelen bij het verwerken van traumatische gebeurtenissen. Niet voor niets speelt muziek bij begrafenissen en andere plechtigheden zo'n belangrijke rol. Globaal vervulden ramplieder vier verschillende functies: ze verspreidden het nieuws, ze brachten een morele boodschap over, ze versterkten het saamhorigheidsgevoel en ze hadden een esthetische functie.

Verspreiding van nieuws

Ramplieder bevatten tal van concrete gegevens over het tijdstip en de plaats van de ramp en het precieze verloop van de gebeurtenissen. Zangers brachten de liederen ten gehore op markten, pleinen en andere openbare gelegenheden. Op die manier kon het nieuws zich snel verspreiden; ook mensen die niet konden lezen vernamen zo wat er gebeurde was.

De liederen bevatten veel informatie. Dat blijkt al uit bovengenoemd watersnoodlied uit 1825, waarin per plaats de gevolgen van de ramp werden beschreven. Het was voor de toehoorders net alsof ze de krant lezen, maar dan in gezongen vorm en op rijm gezet. Een ander voorbeeld is een 'Treur-Zang', bijvoorbeeld die over de schouwburchbrand van 1772 in Amsterdam. Alle achttien slachtoffers werden uitgebreid gememoreerd:

't Is klagen en geweën.
 En waar men zich ook spoed,
 't Is klagen en geweën.
 8.

't Scheen aan alle kant,
 Niet dan als Watergolven.
 Het Menschdom treurt en angst,
 Het kermen en geweën,
 Dat klonk zelfs door de Lugt,
 En door de Wolken heen.
 9.

't Is rouw en si verflonden,
 Men oergens schuilplaats vonden,
 Het Parmeland. ó God!
 De Ryp en Schellingvoos,
 Trof ook dit droevig lot,
 Elk is vol druk en rouw.
 14.

van Vred reeds zijn ontkomen,
 La werte opgeden,
 Van alles wel voorzien,
 Van warmen Soep en Brood;
 Voor deer' bedrooide Liss-
 abo.
 20.

De Meesters binn Naakt,
 En omringt
 achttien mensen om
 het leven.
 21.

Solen en Gemera,
 is door het Vuur v. rindes
 De straf volgt hun weldra,
 Voor hun bedreven Zonden,
 En k ook dat God het is,
 Die 't Water wassen laet.
 De straf volgt ons gewis,
 Als men zijn woord verlaat.
 22.

ó God schenk ons genad,
 Met tog uw Gramp'schap bere,
 We zullen voor en na,
 U wijnen, Dienen Eeren,
 En Leven naar u woord.
 Zoo zij wil dat gefchied,
 Gelyc om elk behoort,
 Verzoeg tog ons Verdriet.
 23.

Dit Ouden wil uw Vred
 In Druht en Eer Opreken,
 Dat Dink om nu uw Troost,
 We want al den ik om bedrom,
 Het God en van die Woud
 En Van Dink en verdriet.
 24.

hun namen, functies en hun afkomst. Zo wist iedereen wie er precies waren omgekomen. Een van de slachtoffers was de toneelmeester, meneer Brinkman. Aan zijn poging het hoofdgebouw te redden werd een hele strofe gewijd:

*Brinkman, de Meester van 't Toneel,
 Wiens Glorie nooit zal enden,
 Of schoon hij viel het Graf ten deel
 Door 't geen hy aan ging wenden
 Ter Redding van dit Hoofdgebouw.*

In het lied werd geen onderscheid naar stand gemaakt: de brand had willekeurig slachtoffers gemaakt en was voor iedereen even rampzalig. Al even gedetailleerd was het 'Treur-lied op de droevige en akelige toestand van de laatsten Dag in 't jaar 1790'. Dit droevige relaas beschreef de catastrofe die zich op 31 december 1790 in Amsterdam had voltrokken. Op oudejaarsdag hing er zo'n dikke mist in de stad dat tientallen personen te water raakten en verdronken:

*Wel veertig mensen zo men zyt,
 Die raakte om het Leeven,
 En nog wel vyftig zyn bevryd
 Die daar nog hulpe kreegen.*

Er was echter een duidelijk verschil met de manier waarop dit nieuws in de kranten werd gepresenteerd. De liederen hadden een veel sensationeler karakter en stonden uitgebreid stil bij de tragische gevolgen van de ramp. Er was ook veel meer aandacht voor het persoonlijke leed van de slachtoffers. Zo was een zoon op weg naar het huis van zijn vader, maar hij verdronk pal voor diens deur. Een dienstmeid raakte samen met een klein kind op de arm te water. En een minnaar raakte helemaal buiten zinnen toen het lichaam

van zijn aanstaande bruid uit de grachten werd gevist. Op deze manier werd ingespeeld op de emoties van het publiek, want wie kon het drooghouden bij het horen van zoveel ellende?

Het gezongen nieuws beperkte zich niet alleen tot Nederland, ook buitenlandse rampen werden bezongen, zoals het 'Treur-lied over de verschrikkelijke aardbeving tot Lissabon, en andere plaatsen in Portugal', die in 1755 plaatsvond. De tekst vermeldde dat 50.000 mensen de dood vonden en veel huizen ingestort waren. Er waren ook twee strofen gewijd aan koning Jozef I van Portugal. De vorst ontsnapte aan de dood, omdat hij in een buitenverblijf op vakantie was. Verder was er aandacht voor de tsunami die op de aardbeving volgde, waarbij Bilbao, Cadiz en Genua werden getroffen.

Ook over de overstromingen in Dantzig en Riga (1829), de aardbeving op Martinique (1839) en de schouwburgbrand in Wenen (1881) werd gezongen. Steevast werd benadrukt dat de Nederlanders zich gelukkig mochten prijzen dat God hen had gespaard. Ze moesten dan wel blijven bidden ►

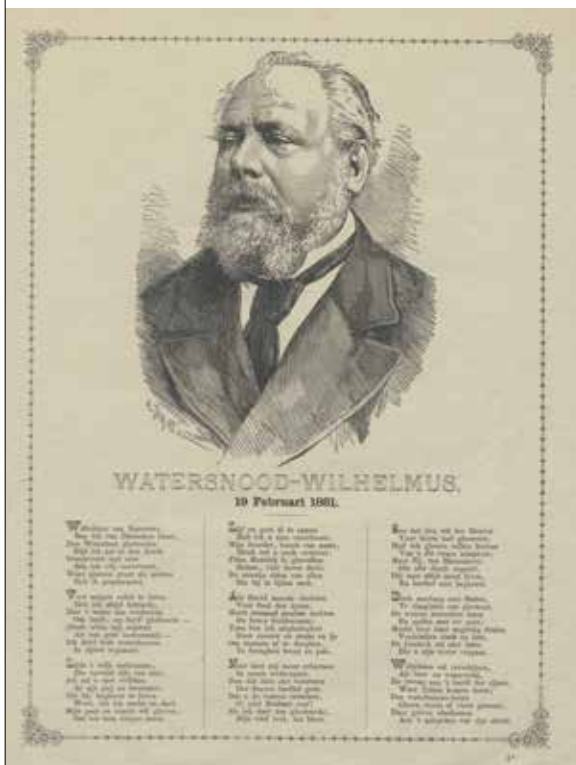

De aardbeving in Lissabon in 1755 had een kracht van 9 op de schaal van Richter. Daarop volgde een tsunami. Er vielen tienduizenden doden en de stad was verwoest.

**Wilhelmus van Nassouwe,
Ben ick van Dietschen bloet,
Den Waterlant ghetrouwe
Blijk ick tot in den doedt.
Oranjevorst met eere
Ben ik vrij onverveert,
Want plassen groot als meiren
Heb ik geannexeert.**

**Wilhelmus sal verschijnen,
Als land- en watervorst,
En zwemt aen 't hoofd der sijnen,
Waer Triton komen dorst;
Den waterleeuwe-heere
Gheen storm of vloet geneert,
Daer golven obedieerden
Aen 't quispelen van sijn steert.**

We weten niet wie de auteur van deze tekst was, maar we kunnen wel constateren dat liefdadigheid en nationale saamhorigheid hier op een unieke wijze samenkomen. Het Wilhelmus was toen weliswaar niet het officiële volkslied (dat was 'Wien Neêrlands bloed'), maar het was wel een algemeen bekende melodie, die geassocieerd werd met vaderlandsliefde. Het feest kwam de organisatoren overigens ook op stevige kritiek te staan, want hoe gepast was het om te feesten en dure diners te verorberen, terwijl de ellende in Nieuw-kuijk niet te overzien was? Wat echter overheerste was de steun. De hele vaderlandse culturele elite haastte zich om hun steun aan de slachtoffers te betuigen in een fraai uitgegeven brochure, waarvan de opbrengsten naar de slachtoffers en nabestaanden gingen.

Het Watersnood-Wilhelmus met het portret van koning Willem III erboven. Dit lied is opgenomen in het Feestblad en Programma voor het Watersnood-feest op 18 februari 1881 in het Paleis voor Volkslijft. Collectie Universiteitsbibliotheek Leiden.

Literaire verfraaiing

Tot slot kunnen we ook nog spreken van een esthetische functie van rampliederen. Hoe paradoxaal het ook mag klinken, auteurs streefden een zekere vorm van overtuigingskracht of zelfs schoonheid na in hoe ze de gebeurtenissen presenteerden. Literaire en muzikale stileren lagen daarbij in elkaars verlengde.

Neem bijvoorbeeld het dramatische visserslied getiteld *Ada*, geschreven door de uit Scheveningen afkomstige smid en reder Cornelis Gébel. Hij schreef het naar aanleiding van het vergaan van twee Scheveningse vissersboten in het najaar van 1841. De opbrengsten kwamen ten goede aan de weduwen en kinderen van de omgekomen vissers. Het lied had weinig te maken met een actuele beschrijving van de ramp. Cornelis Gébel had er een heuse 'romance' van gemaakt, in de traditie van de bekende vaderlandslievende dichter Hendrik Tollens. We zien hoe *Ada*, een arme vissersvrouw, met smart terugdenkt aan het moment dat haar man Robbert naar zee gaat.

**Daar zit zij, ADA! neêrgebukt,
Die arme visschersvrouw,
En werpt een blik op 't lieve wicht,
Dat lagchend aan haar boezem ligt,
Haar boezem vol van rouw.**

**Zij denkt met schrik aan d'avondstond,
Toen ROBBERT was gegaan:
De wind sloeg vreeslijk door het want,
De golfslag rolde zwaar op 't strand,
En droevig stond de maan.**

Dan volgt een hartverscheurende scène waarin zij met haar kind op de arm afscheid neemt van haar lieve man. Weken wacht ze op zijn thuiskomst, maar Robbert keert niet terug. Haar wanhoop neemt zo toe dat ze dagenlang huilt: 'Zoo vloten dagen achtereen, / En traan op traan gestort.' Maar hoe ze ook hoopt, het is tevergeefs.

**Helaas! haar Robert kwam niet weêr:
Zijn bodem was vergaan.
En Nederland, gehuld in rouw,
Plengde om die arme weduwnrouw
En om haar kroost een traan.**

Het moge duidelijk zijn dat Gébel op een heel poëtische wijze verslag deed van de ramp. Het ging hem niet zozeer om historische nauwkeurigheid, maar om literaire verbeeldingskracht. Tragiek en esthetiek liggen hier dicht bij elkaar.

Deze literaire verfraaiing zien we in meer rampliederen. Auteurs brachten het nieuws en deden dat op eloquente wijze, waarbij ze gebruikmaakten van stilistische middelen. Een van de meest esthetische rampliederen is misschien wel 'Traanrijk en Troosthart' uit 1775 van de

Wat d' oeffen' angst en Ichrik,
Treff' tass ons Nederlanden,
Terwijl e'k oogeblik,
Door Stormen ons z'et tanden,
Een hooge Waterlood,
Scheurd Dam en Dijk van een,
En waar men zich ook spoed,
't is klagen en geweën.

Onk Breek in Waterloos,
Is mede gansch bedolven,
't Scheen aan alle kant,
Niet dan als Watergolven,
E' Menschdom treurt en zigt,
Het kernen en geweën,
Dat klont zelfs door de Lugt,
En door de Wolken heen.

Een sants Dorpen' schied
Zijn gansch en al verlonde,
't Is roudom droef geklag,
Men nergens schuilplais vonden,
Het Purmerland. ó God!
De Risp en Schellingvoos,
Trof ook dit droevig lot,
Elk is vol druk en rouw.

die Vloed reeds zijn ontkomen,
Vard Raaks hun hulp gewaar,
In werle opgeden,
In Heersa Logement,
Van alles wel vo-zien,
Van warmen Soep en Brood,
Voor deer' bedroede Liss-

De Meesters bijna Naakt,
**Overstroming van de
sluis in Delfshaven,
1775. Prentmaker
Noach van der Meer
(II) naar een tekening
van Hendrik Kobell.
Collectie Rijksmu-
seum.**

predikant Olivier Porjeere. Bij monde van het personage Traanrijk wordt verslag gedaan van de watersnoodramp van 1775. De auteur doet dat echter op een veel literairdere manier dan een krant zou doen. Zo spreekt hij van 't Vlijtkweek-end Harderwijk', 't IJsselgroetend Campen' en 't waterscheppend Thoolen'. Daarnaast voelt Traanrijk de aandrang om zijn gevoelens via de kunsten te uiten, vooral midden in de nacht.

*De witte maan daagde op –
het zwerk, door God gestild,
Vertoonde een heldre kleur
met blaauwgeverfde wangen:
't Gezicht alleen ontstak den lust
tot Nachtgezangen:
Ja, 'k greep de dankharp
reeds in 't lachend oogeblik.*

Dit is een tamelijk onwaarschijnlijk tafereel vlak na een watersnoodramp. Het heeft dan ook niets met een beschrijving van de werkelijkheid te maken. Hier was sprake van een dichter die de laatste Europese literaire mode volgde. Hier sprak een romanticus, geen verslaggever.

Lange traditie

Wanneer we het corpus overzien, kunnen we vaststellen dat liederen in het verleden een belangrijke functie bij het verwerken van rampen speelden. Ze brachten het nieuws en boden een platform om collectief te rouwen. Er werden ook religieuze lessen geboden: God strafte de mens om zijn zonden en daarom diende de mens zijn leven te beteren.

Tegenwoordig vervullen liederen geen nieuws-functie meer bij rampen, maar het collectief bele-

ven van rouw en scheppen van saamhorigheids-gevoel bestaat nog wel. Dat komt vooral tot uiting bij liefdadigheidsacties. Recent nog, in het najaar van 2017, bracht een groep Nederlandse YouTube-artiesten een benefietlied uit ten behoeve van de slachtoffers van orkaan Irma op Sint Maarten onder de titel 'Ik geef om jou'. Anders dan vroeger vinden we geen uitgebreide beschrijvingen van ellendige taferelen of waarschuwendes lessen. Wat overheerst is de boodschap van optimisme en herstel. Ook wordt een beroep gedaan op de medemenselijkheid, in de hoop dat het publiek gul zal geven. Het onderzoek naar historische rampliederaren laat zien dat deze elementen in een lange traditie geworteld zijn. ■

Verder lezen

- Lotte Jensen**, 'Wat moet ons Nederland al lyden'. Zingen over rampen, 17de-19de eeuw', in: *Geschiedenis Magazine* 53 (april 2018) 3, 32-34.
- Lotte Jensen**, 'Disaster upon disaster inflicted on the Dutch. Singing about natural disasters in the Netherlands, 1600-1900', *BMGN – Low Countries Historical Review* 134 (2019) 2, pp. 1-26.
- Cor van der Heijden**, *Rampen en plagen in Nederland 1400-1940. Pestbacillen, paalwormen en plunderende Moskovieters* (Zaltbommel 2004).
- Lotte Jensen**, *Wij tegen het water. Een eeuwenoude strijd* (Nijmegen 2018).
- Una McIlvenna**, 'Ballads of Death and Disaster: The Role of Song in Early Modern News Transmission', in: J. Spinks, C. Zika (eds.), *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400-1700* (London 2016), pp. 275-294.
- Natascha Veldhorst**, *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2009).
- De grootste collectie Nederlandstalige liederen** is raadpleegbaar op www.liederenbank.nl (Meertens Instituut).
- Meer informatie over het Nijmeegse onderzoeksproject** naar de verwerking van rampen in Nederland: www.dealingwithdisasters.nl.